

แนวความคิดเกี่ยวกับสาเหตุของความยากจน

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุเทพ พันประสิทธิ์

ความยากจนคงไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร แต่ความยากจนยังมีเกิดขึ้นเสมอในสังคมไทย ทั้งในเมืองและชนบทมีคนจนจำนวนไม่น้อยและเริ่มทวีเพิ่มขึ้นเมื่อยามเกิดวิกฤตเศรษฐกิจมีหลายคนต้องยากจนขาดแคลนซึ่งลาก สุข ยศ สรรเสริญ จนกระทั่งมีการรวมตัวกันเป็นสมัชชาคนจนตามที่ปรากฏในปัจจุบัน มีนักคิด นักวิจัยหลายท่านที่ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความยากจนไว้เช่น ศาสตราจารย์ ดร.เสนห์ จามริก ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์ ดร.เมธี ครอบแก้ว ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์ รองศาสตราจารย์สมนึก แดงเจริญ รองศาสตราจารย์ ดร.ชัตติยา กรรณสูต และมีอีกหลายทัศนะที่เกี่ยวข้องกับความยากจนในด้านแนวคิดที่เกี่ยวกับสาเหตุของความยากจน ซึ่งผู้วิจัยนำเสนอผลที่ได้ จากการตรวจสอบเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับคำว่า ความยากจน มีการศึกษาถึงสาเหตุแห่งความยากจนที่นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

ความยากจนในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ทฤษฎีหลักในการอธิบายความยากจนมี 2 ทฤษฎี คือ (1) ทฤษฎีด้วยวัฒนธรรม (2) ทฤษฎีภาระหน้าที่ (อุดม โฆษิต : 29)

ทฤษฎีด้วยวัฒนธรรม ก่อตั้งจากวัฒนธรรมและแนวคิดดั้งเดิมของสังคมอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ที่เห็นว่าคนยากจนเป็นผลจากการเพาะพันธุ์ลักษณะด้อยเป็นเวลานานจากบรรพชนเกิดการจิต ชนชั้นในสังคมวัฒนธรรมอย่างเช่น การจัดชนชั้น พรหมณ์ กษัตริย์ แพทย์ ศูทร จันทาล หรือลักษณะด้อยทางวัฒนธรรมในสังคมที่มีการดื่มสุราหรือเล่นการพนัน อันเป็นพฤติกรรมปกติทั่วไปในสังคมนั้นและเป็นผลสืบเนื่องจากพ่อแม่สืบทอดทางวัฒนธรรมทางครอบครัว และสัมพันธ์ภาพกับคนในกลุ่มอื่น ในสังคมเป็นสาเหตุความยากจนจากภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งสิ้น ปัจจัยที่นำไปสู่การด้อย วัฒนธรรม (อุดม โฆษิต อ้างถึงผลงานวิจัยของนักสังคมวิทยาชาวอังกฤษ เลวิส : 1959) ได้ศึกษาข้อมูลในลอนดอน และเปอร์โต-ริโก สรุปว่า วัฒนธรรมของคนยากจนมีลักษณะโดดเด่น มีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมหนึ่ง ภายใต้ระบบวัฒนธรรมทั้งหมดของประเทศ คนจนแต่ละสังคมมีส่วนโดยการสร้างวัฒนธรรมของตัวเองขึ้นเป็นปัจจัยต่างๆ ได้แก่ (1) ที่ตั้ง (2) ความเป็นเมืองหรือชนบท (3) โครงสร้างของครอบครัว (4) ระบบเครือญาติ (5) ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว สามัญและภรรยา บุตร

และผู้ปกครอง (6) แบบแผนการใช้จ่ายและการบริโภค (7) ระบบค่านิยม (8) เวลา และ (9) ความรู้สึกผูกพันกับชุมชนที่ตัวเองอยู่อาศัย ปัจจัยจากการศึกษาของเลวิสสันว่าเป็นปัจจัยที่บอกสาเหตุของความยากจนมาจากครอบครัว และสายเลือด พันธุกรรมตามกฎของเมนเดลที่บรรพบุรุษโยง ย่อมมีโอกาสมากที่จะทำให้บุตรหลานโง่ และปัจจัยทางสังคมแวดล้อมที่มีอิทธิพลในการหล่อหลอมค่านิยมความพึงพอใจในสังคมสลับ นอกจากนี้ พฤติกรรมที่ไม่ดีได้รับการยอมรับของเยาวชนในวัฒนธรรมของคนยากจนว่าการเป็นหัวหน้าโจร หัวหน้าแก๊ง เป็นสิ่งที่ไ้เก้ รวมทั้งการยอมรับในอาชีพที่ทำให้เกิดปัญหากับสังคม เช่น การเป็นโสเภณี การลักขโมย และการขายยาเสพติด เพื่อแก้ปัญหาความอดัดขัดสนของครอบครัว

ทฤษฎีภาระหน้าที่ แนวคิดตามทฤษฎีนี้คือ ความยากจนมีสาเหตุจากมีหน้าที่การทำงานของคนในอาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีผลตอบแทนจากการประกอบอาชีพแตกต่างกันไปตามความสำคัญของหน้าที่ในแต่ละอาชีพ ซึ่งแต่ละอาชีพถูกกำหนดความสำคัญและการจงใจให้ค่าตอบแทนโดยโครงสร้างของสังคม กลุ่มอาชีพที่มีอำนาจในการต่อรองในสังคมมากได้แก่ กลุ่มคนชนชั้นปกครอง ชนชั้นผู้บริหาร และนักวิชาการ ผู้มีความรู้ความสามารถ มีอำนาจในสังคมมากกว่าชนชั้นที่ถูกปกครองอันได้แก่ ชนชั้น กรรมาชีพ คนไม่มีความรู้ แรงงานไร้ฝีมือ และผู้ด้อยโอกาส กลุ่มคนต่าง ๆ นี้ก็จะถูกสังคมกำหนดค่าตอบแทนแตกต่างกัน กลุ่มที่ได้ค่าตอบแทนต่ำ ก็จะเป็นสาเหตุความยากจนจากหน้าที่และการประกอบอาชีพ กล่าวโดยสรุปก็คือ นักวิชาการทฤษฎีหน้าที่นิยม จะเห็นว่าความยากจนไม่ได้มีสาเหตุจากครอบครัว แต่มีสาเหตุจากโครงสร้างของสังคมเป็นสำคัญ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กับการอธิบายสาเหตุความยากจน

แนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ในการอธิบายความยากจนมีหลักการ 4 ประการ คือ

1. อธิบายความยากจนด้วยความขาดแคลนที่ตีความและวัดในรูปของตัวเงิน
2. องค์ประกอบของความยากจนที่สำคัญคือ ปัจจัยในการหาเลี้ยงชีพ ที่เรียกว่ารายได้ และปัจจัยในการบริโภคสิ่งจำเป็นที่เรียกว่า รายจ่ายในการบริโภคสินค้าจำเป็นต่อการดำรงชีพ
3. ในการวิเคราะห์ จะวิเคราะห์ด้วยรายได้นั้นต่ำในการดำรงชีพหรือวิเคราะห์ด้วยรายจ่ายเพื่อการดำรงชีพขั้นต่ำได้เช่นเดียวกัน
4. สาเหตุของความยากจนมาจากปัจจัยที่ทำให้รายได้ที่แท้จริงของประชากรลดลง

แนวคิดสาเหตุความยากจนของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิก หรือเรียกว่า นักเศรษฐศาสตร์ออร์ทอดอกซ์ (Orthodox Economist) อุดม โฆษิต อ้างถึง ทาวน์เสนด์ (Townsend, 1979 : 71) ซึ่งเห็นว่าความยากจนของครอบครัวในมุมมองความไม่เสมอภาคในการกระจายผลประโยชน์ของเจ้าของปัจจัยการผลิต อันได้แก่ เจ้าของแรงงาน เจ้าของที่ดิน เจ้าของทุน และผู้ประกอบการ ซึ่งการกระจายของค่าจ้าง เช่น ดอกเบี้ย และกำไร ไปยังกลุ่มเจ้าของปัจจัยการผลิตที่อยู่ตามครัวเรือนในระบบไม่เท่าเทียมกันเกิดการเหลื่อมล้ำทางรายได้ และความไม่เป็นธรรมอื่น ๆ ขึ้นในระบบเศรษฐกิจ จากแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์พาเรโต (Pareto) ชาวอังกฤษเสนอให้ฝ่ายรัฐต้องเข้ามาจัดการให้เกิดการกระจายรายได้ให้ประชาชนบรรลุความต้องการพื้นฐาน (Physiological Minimum Needs) ของประชาชนทุกคนในระบบเศรษฐกิจ

แนวคิดความยากจนของนักเศรษฐศาสตร์
โครงสร้างนิยม นักเศรษฐศาสตร์เห็นว่าสาเหตุของความยากจนเกิดจากโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจที่ไม่สามารถทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมกลไกของตลาดทุนนิยม เอื้อประโยชน์ให้ชนชั้นนายทุน ชนชั้นกักตุน ชนชั้นต่ำหรือชนชั้นกรรมาชีพไม่มีอำนาจต่อรองในตลาดที่เป็นจริง ตลาดที่เป็นจริงไม่มีการแข่งขันอย่างสมบูรณ์มีการผูกขาดหลายระดับ ผู้ด้อยโอกาสในสังคมวนเวียนอยู่ในวัฏจักรแห่งความยากจน และคนจนมีความเสียเปรียบและถูกเอาเปรียบจนไม่สามารถช่วยตัวเองได้ คาล มาร์ก นักสังคมศาสตร์ชาวเยอรมัน ชี้แนวคิดสังคมนิยม ได้คัดค้านแนวคิดทุนนิยมของ อัดัม สมิธ ตันตำหรับเศรษฐศาสตร์สำนักเดิม รวมทั้งสำนักศิษย์อย่าง ริคาร์โด และมิลล์ชี้ ว่าการกระจายความมั่งคั่งของประเทศจะไปสู่ครัวเรือนต่าง ๆ นั้นสามารถเกิดขึ้นเองโดยกระบวนการกระจายแบ่งผลกำไร ค่าเช่า และค่าจ้าง เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากในความเป็นจริง ด้วยเหตุผลที่ว่า

1. โครงสร้างทางสังคมมีการกำหนดโครงสร้างทางชนชั้นโครงสร้างทางอำนาจ องค์การทางเศรษฐกิจระเบียบ และค่านิยม ทำให้เกิดโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์และด้อยโอกาสของคนยากจนในการได้รับการกระจายผลประโยชน์จากสังคม

2. โครงสร้างทางเศรษฐกิจของทุนนิยม นายทุน นักอุตสาหกรรม โดยการสนับสนุนของนายธนาคาร และพ่อค้า กำหนดเงื่อนไขแห่งผลประโยชน์ต่าง ๆ ขึ้นได้แก่ ค่าจ้างชั่วโมงการทำงาน เทคนิคการผลิต ทำให้ชนชั้นนายทุนได้เปรียบ ส่วนชนชั้นแรงงานจะเสียเปรียบถูกขูดรีดแรงงานส่วนเกิน และผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับไปเกือบหมด เหลือไว้ในระดับพอยังชีพหรือต่ำกว่าระดับการยังชีพเท่านั้น

3. ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพในด้านการแบ่งปันผลประโยชน์จากการผลิตสินค้าและบริการชนชั้นกรรมาชีพจะเสียเปรียบตลอดไปจึงทำให้ยากจน แนวความคิดของ คาล มาร์ก ในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนจึงเป็นจุดเริ่ม

ของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเพื่อให้สิทธิในการจัดสรรทรัพยากรทุกอย่างถูกกำหนดและบริหารโดยรัฐ

ทฤษฎีการพัฒนากับการอธิบายถึงสาเหตุของความยากจน

การอธิบายถึงสาเหตุของความยากจน นอกจากทฤษฎีทางสังคม และทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์แล้ว ยังสามารถอธิบายทฤษฎีทางการพัฒนาเพราะความยากจนมาอธิบายถึงสาเหตุหรือครรลองแห่งความยากจนที่ทุกประเทศทุกสังคมต้องแก้ปัญหา เป็นเป้าหมายที่สำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การอธิบายความตามทฤษฎีการพัฒนามี 3 ทฤษฎี ด้วยกันคือ ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน (The Basic Need Theory)

ทฤษฎีทำให้ทันสมัย ให้การอธิบายถึงสาเหตุของความยากจนที่องค์ประกอบภายในและมีข้อสมมติทางทฤษฎี (Theoretical Assumption) ดังต่อไปนี้

1) เป้าหมายของการพัฒนาจะต้องเปลี่ยนแปลงสภาพความยากจนให้เป็นความมั่งคั่งโดยการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไปสู่ความมั่งคั่ง

2) ปัจจัยในการสร้างความมั่งคั่งเกิดจากการสร้างปัจจัยภายในให้ก้าวหน้าในการประกอบการ ทุนแรงงาน ที่ดิน และเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งผลประโยชน์จากความมั่งคั่งนี้ สามารถจัดสรรปันส่วนให้เกิดความเป็นธรรมได้โดยอาศัยกลไกตลาดเสรี ดังนั้นสังคมที่สมดุลนี้จะกำหนดความเป็นธรรมโดย ธรรมชาติ

3) เมื่อระบบตลาดเสรีทำงานไม่ได้ผล การแก้ปัญหาความยากจน ต้องอาศัยการจัดการของรัฐ โดยรัฐจะส่งเสริมให้คนยากจนมีโอกาสเป็นเจ้าของทุน และปรับเปลี่ยนความด้อยวัฒนธรรมของกลุ่มคนจนให้เป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนมั่งคั่ง

4) การพัฒนาต้องอาศัยทรัพยากร ที่ดิน แรงงาน และเทคโนโลยี ซึ่งมีจำกัด ความมั่งคั่งย่อมเกิดทุกแห่ง และทั่วถึงไม่ได้ต้องพัฒนาจากจุดศูนย์กลาง

ความเจริญดังนั้น จึงเกิดการนำทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบจากสังคมด้อยพัฒนาที่อยู่รอบนอกเพื่อผลิตสินค้าและบริการที่มีมูลค่าสูงขึ้นเป็นการเพิ่มมูลค่าและสร้างความมั่งคั่งให้เมืองศูนย์กลางเกิดการพัฒนามจนกระทั่งมั่งคั่งอย่างสมบูรณ์จนเกิดความเลื่อมล้ำมากขึ้น ซึ่งแนวคิดตามทฤษฎีนี้อธิบายว่าจะเกิดขึ้นในระยะเริ่มแรกแห่งการพัฒนา แต่เมื่อเวลาผ่านนานๆ กระแสแห่งความมั่งคั่งก็จะถูกกระจายออกไปยังสังคมด้อยพัฒนารอบนอก

แนวคิดจากทฤษฎีทำให้ทันสมัยจะคล้ายกับทฤษฎีด้อยวัฒนธรรมของสังคมศาสตร์และทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คลาสสิกที่มีความเชื่อว่ากลไกตลาดเสรีและระบบทุนนิยมสามารถปรับให้สังคมมีดุลยภาพและความเป็นธรรมได้

ทฤษฎีพึ่งพา กับสาเหตุแห่งความยากจน

ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) มองความยากจนหรือด้อยพัฒนาแตกต่างจากทฤษฎีทำให้ทันสมัยตรงที่ว่าความยากจนมีสาเหตุจากปัจจัยภายในของประเทศด้อยพัฒนาเอง แต่ทฤษฎีนี้เห็นว่าความยากจนของประเทศด้อยพัฒนามีสาเหตุจากเงื่อนไขต่างๆ ที่ประเทศพัฒนาสร้างขึ้น คือ

1) โครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคมศูนย์กลางและสังคมรอบนอก เป็นโครงสร้างที่ทำให้เกิดการพร่องในการกระจายความมั่งคั่ง เพราะสังคมที่เป็นศูนย์กลางย่อมมีพลังอำนาจในการกำหนดและครอบครองปัจจัยอันนี้ คุณค่าต่างๆ ทั้งปัจจัยเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น สังคมที่เป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญจะดูดซับเอาความมั่งคั่งต่างๆ จากสังคมรอบนอก และได้เปรียบอยู่เสมอ จึงทำให้สังคมรอบนอกด้อยพัฒนามีความยากจนอยู่ตลอดมา

2) โครงสร้างภายในของสังคมรอบนอกด้อยพัฒนามักจะมีความอ่อนแอ และเฉื่อยชาต่อการดูดซับการศึกษา จึงทำให้สังคมศูนย์กลางความเจริญ

ก้าวหน้า ครอบงำเอาเปรียบ จึงทำให้สังคมรอบนอกด้อยพัฒนายากจนและอ่อนแอตลอดมา

3) ความยากจนในชนบทมีสาเหตุเกิดจากความลำเอียงในการพัฒนาที่ใช้สังคมชนบทเป็นสังคมบริวารที่ผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงสังคมทั้งหมดและสังคมเมืองใช้หลักของตลาดในการคัดเลือกสินค้าและบริการที่ดินมีคุณภาพเข้าไปทำธุรกิจสร้างความมั่งคั่งให้กับสังคมเมืองยังประเทศที่มีสัดส่วนของการผลิตทางการเกษตรสูงยิ่งทำให้ราคาสินค้าต่ำหรือในภาวะที่ผลผลิตมีน้อยกว่าความต้องการของตลาดสินค้าเกษตรจะถูกควบคุมราคาเพราะเป็นสินค้าจำเป็นในการครองชีพ ปรากฏการณ์เหล่านี้จึงทำให้ชนบทยากจนและด้อยการพัฒนา กลับกันสินค้าของสังคมเมืองเป็นสินค้าหรือบริการไม่จำเป็นต้องการดำรงชีพแต่ถูกสร้างให้มีคุณค่าทางอรรถประโยชน์และตั้งราคาแพง ดังนั้นการดูดซับผลประโยชน์จากการพัฒนาเป็นความมั่งคั่งของสังคมเมือง

ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานกับสาเหตุความยากจน

มีความเห็นว่าความยากจนมาจากการขาดโอกาสและไม่มีประสิทธิภาพในการทำงานรวมทั้งการอดตัดขัดสน ปัจจัยในการยังชีพจนส่งผลให้ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยสิ้นเชิง ผู้ยากจนจะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถต่ำ ไม่มีความรู้เพียงพอเพียงในด้านสุขภาพอนามัยและโภชนาการ ไม่มีการศึกษา ไม่มีงานที่ดีไม่สามารถบริหารรายได้ให้พอเพียงต่อการดำรงชีพขั้นต่ำ

ลักษณะและสาเหตุของความยากจนในประเทศด้อยพัฒนา

จากทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว สามารถระบุลักษณะและสาเหตุของความยากจนของประชากรที่อยู่ในประเทศด้อยพัฒนาเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับประชากร ปัจจัยด้านนี้ได้แก่ ระดับการศึกษาอบรมหรือการลงทุนในรูปของทุนมนุษย์บุคคลที่ยากจนมีการศึกษาต่ำไม่ได้รับ

ประโยชน์จากการลงทุนในรูปของทุนมนุษย์จากภาครัฐบาลเท่าที่ควร เนื่องจากระบบการศึกษาและการฝึกอบรมที่เป็นทางการในประเทศยากจนด้อยพัฒนาจะกระจุกตัวอยู่ในเมืองเฉพาะประชากรที่มีความรู้และฐานะทางการเงินที่ดี ประชากรจำนวนมากที่ยากจนขาดการศึกษาจำนวนหนึ่งยังขาดโอกาสได้รับการศึกษาและฝึกอบรม

2. การขาดแคลนเครื่องมือและปัจจัยที่ใช้ในการผลิตในการประกอบอาชีพไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรม บริการ จำเป็นต้องมีเครื่องมือและปัจจัยที่ใช้ในการผลิต การขาดแคลนดังกล่าวส่งผลให้การประกอบการจะต้องประสิทธิภาพ ได้ผลผลิตต่ำ และคุณภาพของผลผลิตไม่ดีขาดศักยภาพในการแข่งขันไม่มีอำนาจต่อรองในตลาดสินค้าและบริการ รวมทั้งในตลาดแรงงานที่ต้องทำงานหนักในฐานะแรงงานไร้ฝีมือยอมรับราคาค่าจ้างที่ถูกกำหนดให้โดยกลไกของตลาดแรงงานซึ่งเป็นตลาดที่ผู้ซื้อแรงงานมีอำนาจต่อรองสูงกว่าใช้กฎระเบียบข้อบังคับบีบบังคับหลอกล่อ เพื่อถ่วงศักยภาพแรงงานออกมาให้หมดสิ้น เมื่อศักยภาพไม่เพิ่มขึ้นหรือเพิ่มขึ้นน้อย ต้นทุนที่เพิ่มขึ้นนายจ้างโดยผู้บริหารก็จะจัดหาแรงงานรุ่นใหม่ที่มีศักยภาพสูงกว่าต้นทุนเพิ่มอย่างนี้ไปตามวัฏจักรของธุรกิจ

3. ขนาดของครอบครัวในสังคมเศรษฐกิจยากจนด้อยพัฒนา ถ้าครอบครัวมีสมาชิกในครอบครัวที่มีวัยอยู่นอกกำลังแรงงาน เช่น เด็กอายุต่ำกว่า 13 ปี และคนชราต้องพึ่งพาความเป็นอยู่จากหัวหน้าครอบครัวมาก ทำให้หัวหน้าครอบครัวที่มีภาระค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูคนในครอบครัวจำนวนมาก

4. ภาวะทางร่างกายและจิตใจ ได้แก่ ความยากจนที่เกิดขึ้นกับผู้ที่ถูกพลภาพทาง ร่างกายทำให้ด้อยประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพหรือบุคคลที่จิตใจไม่ปกติ ไม่สามารถช่วยเหลือและพึ่งตนเองได้

สาเหตุแห่งความยากจนในชนบท

ประเทศไทยนอกจากมีความแตกต่างกันระหว่างเมืองและชนบททั้งทางด้านเศรษฐกิจและวิถีชีวิต

ความเป็นอยู่แต่ในเรื่องของความยากจนในเมือง และชนบทยังปรากฏให้เห็นเช่นเดียวกัน ซึ่งมีสาเหตุที่มาแห่งความยากจนที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันแยกกันไม่ออก ทั้งยังมีส่วนสนับสนุนให้เกิดความยากจนในชนบทเพิ่มขึ้นการวิจัยในเรื่องสาเหตุความยากจนในชนบทที่ปรากฏอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัจจัยที่เป็นเหตุทำให้คนยากจน คือ

1. การสูญเสียดุลยธรรมชาติดและดุลยโครงสร้างครอบครัว (ชัตติยา กรรณสูต , 2535 : 6) ธรรมชาติถูกทำลายไปมากโดยเฉพาะป่าไม้ที่ลดน้อยลงอย่างรวดเร็วทำให้เกิดความแห้งแล้งอย่างต่อเนื่องในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การภาวน้ำป่าไหลป่าเข้าท่วมพื้นที่การเกษตรและหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว การสูญเสียดุลยภาพของธรรมชาติเป็นเพราะความต้องการสินค้าและบริการของชุมชนเมืองที่ต้องการนำไม้ไปตกแต่งบ้านเรือนอาคารหรือนำไปทำเครื่องใช้จึงทำให้เกิดกระบวนการธุรกิจการค้าไม้ อุตสาหกรรมแปรรูปไม้ เมื่อไม้ในป่าลด ฝนไม่ตกเกิดความแห้งแล้งพืชผลเกษตรเสียหาย

จากปรากฏการณ์ข้างต้นทำให้เกิดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพทางการเกษตรเพิ่มขึ้นและมีต้นทุนการผลิตสูงขึ้นจึงเป็นแรงผลักดันให้คนในชนบทโดยในวัยหนุ่มสาวอพยพจากชนบทเข้ามาอยู่ในเมืองเพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ ส่งผลให้ชนบทขาดกำลังแรงงานที่จะช่วยเหลือหรือการร่วมกันหรือร่วมมือกันทำการผลิตตลอดจนโครงสร้างครอบครัวของชนบทที่มีจำนวนเด็กและคนแก่ที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงานในสัดส่วนที่สูง

2. การได้ผลตอบแทนไม่คุ้มกับผลผลิตภาพของแรงงาน สาเหตุของความยากจนในชนบทไม่ได้เกิดจากการว่างงานแต่เกิดจากการทำงานหนักแต่ได้ผลตอบแทนน้อยกว่าคนที่ทำงานในเมืองในงานที่ใช้แรงงานอย่างเดียว สินค้าเกษตรที่ผลิตขายจะถูกซื้อในราคาต่ำจากคนกลางที่มีอำนาจในการกำหนดราคาผลผลิตในตลาด จากปรากฏการณ์ลักษณะนี้ทำให้

เกิดความเลื่อมล้ำของภาคชนบทและเมืองเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นการขาดความรู้และข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของคนในชนบทมักจะถูกเอาเปรียบจากกลุ่มอาชีพอื่น ๆ

ไม่มีผลผลิตขายรายได้ไม่มีหรือไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในการดำรงชีพมีหนี้สินมากขึ้นจนบางรายต้องขายที่ดินทำกิน หันไปเช่าที่ดินคนอื่นหรือเดินทางเข้าเมืองเพื่อหางานทำ

การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและชลประทานเป็นสิ่งที่ทำความสมดุลของธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปเพราะการมีเขื่อนขนาดใหญ่ทำให้ต้องสูญเสียป่าไม้และลำธารที่อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เมื่อความสมดุลเปลี่ยนไป โอกาสของการเกิดฝนที่มีปริมาณพอดีก็แปรเปลี่ยนเป็นแห้งแล้ง หรือมีพายุที่รุนแรงจนทำให้ สวน ไร่ นา เสียหายครั้งแล้วครั้งเล่า ในแต่ละครั้งจะทำให้ครอบครัวของเกษตรกรในชนบทยากจนมีจำนวนเพิ่มขึ้น

จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นในแต่ละปี แม้ว่าจะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงแต่ก็ทำให้ค่าเฉลี่ยของจำนวนที่ดินทำกินของแต่ละครอบครัวน้อยลงเรื่อยจนมีขนาดเล็กเกินไปในการประกอบอาชีพทางการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของชนบท และในที่สุดผลผลิตและรายได้ต่ำกว่าที่จะดำรงอยู่ได้ หรืออยู่อย่างแร้นแค้น

3. การขาดโอกาสในการพัฒนาตนเองและครอบครัว ครอบครัวที่มีฐานะยากจนมีรายได้ต้องใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นต่อการยังชีพได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม การรักษาโรค จึงไม่มีรายได้ส่วนเกินที่จะใช้จ่ายในด้านการศึกษาการอบรมพัฒนาตนเอง และบุคคลในครอบครัวมีน้อยมากบุคคลที่เรียนในระดับอุดมศึกษามาจากครอบครัวยากจนรายได้ต่ำกว่าเส้นแบ่งความยากจนในชนบท

สาเหตุที่ทำให้ความยากจนในชนบทเพิ่มขึ้นจากผลการวิจัยของ ชัตติยา กรรณสูต¹

- ระบบนิเวศน์ถูกทำลายธรรมชาติขาดสมดุล ผลผลิตลดลง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น แสงทรารายได้ลดลงความยากจนเพิ่มขึ้น

- ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไม่สมดุล ผลผลิตถูกกดราคา รายได้ต่ำ ค่าใช้จ่ายในการครองชีพสูงขึ้น ความยากจนแร้นแค้นเพิ่มขึ้น

- ความอ่อนแอทางการเมือง และการบริหารของรัฐ การกระจายความเจริญสู่ชนบทน้อยกว่าเมือง เมืองเจริญชนบทล้าหลัง ผลผลิตน้อยรายได้น้อย คุณภาพชีวิตต่ำถูกสังคมเอาเปรียบมากขึ้น คนจนยิ่งขาดแคลนมากขึ้น

- ภาคชนบทขาดแคลนแรงงาน คนชนบทอพยพเข้าเมือง ผลผลิตของแรงงานภาคชนบทลดลง ความยากจนไม่ลดลง

- การขาดความรู้ ข้อข่าวสารต่าง ๆ ขาดอำนาจต่อรอง ถูกเอาเปรียบ ขาดรายได้ คุณภาพชีวิตต่ำลง ยากจนเพิ่มขึ้น

- วัฒนธรรมไทยดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงตามความเจริญของเมืองมีค่านิยมทางวัตถุ สร้างหนี้สินบริโภคเกินรายได้ ความยากจนเพิ่มขึ้น

สาเหตุของความยากจนในระดับหมู่บ้าน ในจังหวัดสงขลา

จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ อุดม โฆษิต ที่ทำการวิจัยเรื่อง “ลักษณะและสาเหตุของปัญหาความยากจนของครอบครัวชนบท : กรณีจังหวัดสงขลา” เมื่อปี พ.ศ.2536 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth Interview) เพื่อหาปัจจัยที่กำหนดความยากจนของครอบครัวชนบท

¹ชัตติยา กรรณสูต : 2535 หน้า 6

และได้วิเคราะห์ในเชิงปริมาณด้วยวิธีวิเคราะห์ปัจจัย (Factor Analysis) และการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) เพื่อทดสอบแบบจำลองของสาเหตุของความยากจน ในการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ อุดม โฆษิต ได้สอบถามตามความเห็นของหัวหน้าครอบครัวที่ยากจนด้วยการจำแนกสาเหตุเป็น 8 กลุ่ม คือ

- (1) คุณสมบัติของครอบครัว
- (2) คุณสมบัติของหัวหน้าครอบครัว
- (3) ปัจจัยภายนอกครอบครัว
- (4) การหาเลี้ยงชีพ
- (5) รายได้จากแหล่งอื่นที่ใช้การหาเลี้ยงชีพ
- (6) การบริโภค
- (7) หนี้สิน
- (8) ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้ผล

ในเชิงประจักษ์ว่า

(1) ในประเด็นคุณสมบัติของครอบครัว มีดังนี้ คือ ความเจ็บป่วยจะนำไปสู่การเป็นภาระค่าใช้จ่ายของครอบครัวและเป็นเหตุนำมาซึ่งความยากจน อีกปัจจัยหนึ่งก็คือ ระดับการศึกษาที่พบว่าการศึกษาดำ ประสบปัญหาในการประกอบอาชีพ และประการสุดท้ายที่มีความสัมพันธ์กับความยากจนมากที่สุด คือ การเลี้ยงดูบุคคลในครอบครัวจำนวนมาก จะทำให้เกิดความยากจนมากขึ้นในครอบครัว ด้านการประกอบอาชีพครอบครัวที่ต้องพึ่งพาฤดูกาลมาก เช่น การทำนาเพียงครั้งเดียวก็เกิดภาวะการว่างงาน และมักจะมีลักษณะครอบครัวที่ยากจน ประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับความยากจนไม่มากนักก็คือ จำนวนบุตร และสมาชิกในครอบครัวที่อาจทำให้เกิดความยากจนได้

(2) ทางด้านคุณสมบัติของหัวหน้าครอบครัว ปรากฏว่าหัวหน้าครอบครัวที่นับถือศาสนาอิสลามมีครอบครัวที่ยากจน ผู้วิจัยได้อธิบายเหตุผลในเรื่อง การห้ามคุมกำเนิด การห้ามรับอัตราดอกเบี้ยการไม่เรียนการศึกษาภาคบังคับ ทำให้ขาดโอกาสในเรื่อง

ของผลตอบแทนและการประกอบอาชีพ ครอบครัวที่ชอบความสบายเกียจคร้านทำให้เกิดความยากจน บุคคลที่เกียจ-คร้าน ผู้วิจัยได้พิจารณาถึงความเฉื่อยชาเมื่อเปรียบกับครอบครัวอื่น ไม่แสวงหาอาชีพ และความรู้ให้กับตนเองและครอบครัว และไม่กระตือรือร้นในการทำอาชีพเสริม เมื่อมีเวลาว่างชอบเล่นการพนัน ไม่มีแผนการดำเนินชีวิตของตนเอง และครอบครัว อีกลักษณะของครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นเพศหญิงจะมีความยากจนมากกว่าครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศชาย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายถึงสาเหตุความยากจนที่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นหญิง เนื่องจากสามีถึงแก่กรรมหรือถูกทอดทิ้ง ผู้หญิงและครอบครัวขาดรายได้ที่จะช่วยเหลือค่าจุนครอครัวจากผู้เป็นสามีจึงทำให้เกิดสถานการณ์ที่หัวหน้าครอบครัวเป็นเพศหญิงแล้วครอบครัวจะมีลักษณะยากจน

สาเหตุของความยากจนตามความเห็นของหัวหน้าครอบครัวที่ยากจน : อุดม โฆษิต ได้วิจัย คือ

1. คุณสมบัติของครอบครัว
 - 1.1 ครอบครัวขยายทำให้งั้น
 - 1.2 จำนวนบุตร (มีมากทำให้งั้น)
 - 1.3 จำนวนสมาชิก (มีมากทำให้งั้น)
 - 1.4 อายุครอบครัว (ยิ่งมากยิ่งจน)
 - 1.5 ภาระเลี้ยงดู (ยิ่งมากยิ่งจน)
 - 1.6 จำนวนอาชีพ (ยิ่งน้อยยิ่งจน)
 - 1.7 ระดับการศึกษาของผู้มีรายได้ (ยิ่งต่ำยิ่งจน)
 - 1.8 ความเจ็บป่วย (ยิ่งมากยิ่งจน)
2. คุณสมบัติของหัวหน้าครอบครัว
 - 2.1 อายุของหัวหน้าครอบครัว (ยิ่งมากยิ่งจน)
 - 2.2 เพศของหัวหน้าครอบครัว (เพศหญิงทำให้งั้นกว่าชาย)

- 2.3 อาชีพหลักของหัวหน้าครอบครัว
(อาชีพที่มีรายได้น้อยทำให้จน)
- 2.4 ศาสนาของหัวหน้าครอบครัว
(อิสลามทำให้จน)
- 2.5 ระดับการศึกษาต่ำทำให้จน
- 2.6 แรงใฝ่สัมฤทธิ์ต่ำทำให้จน
3. ปัจจัยภายนอกครอบครัว
 - 3.1 ไฟฟ้ายังขาดแคลนยิ่งจน
 - 3.2 การสื่อสาร (ไปรษณีย์) ยังขาดแคลน
ยิ่งจน (เพราะกันดาร)
 - 3.3 ระยะทางยังไกลจังหวัดยิ่งจน
 - 3.4 ยิ่งห่างจากตัวชุมชนยิ่งจน
 - 3.5 ยิ่งไม่มีน้ำประปาใช้ยิ่งจน
 - 3.6 ยิ่งอยู่ไกลแม่น้ำลำคลองยิ่งจน
 - 3.7 ยิ่งไกลชลประทานยิ่งจน
 - 3.8 ยิ่งห่างโรงเรียนยิ่งจน
(เพราะทำให้อัตราการเข้าถึงบริการ
น้อยลง)
4. การหาเลี้ยงชีพ

อาชีพและผลตอบแทนจากอาชีพ

 - 4.1 ยิ่งมีรายได้สุทธิจากการประกอบ
อาชีพน้อย ยิ่งทำให้จนมาก
 - 4.2 อาชีพทำนา ทำให้จน
 - 4.3 อาชีพทำสวนทำไร่ ทำให้จน
 - 4.4 อาชีพประมง ทำให้จน
 - 4.5 อาชีพเลี้ยงสัตว์ ทำให้จน
 - 4.6 อาชีพอุตสาหกรรม/
หัตถกรรมในครัวเรือน ทำให้จน
 - 4.7 อาชีพรับจ้าง (ไร้ฝีมือ) ทำให้จน
 - 4.8 อาชีพรับจ้าง (มีฝีมือ) ทำให้จน
 - 4.9 ยิ่งว่างงานมากยิ่งทำให้จน
 - 4.10 ยิ่งขาดการอบรมพัฒนาอาชีพ
ยิ่งทำให้จน
- ทุน
 - 4.11 อาชีพที่ต้องใช้ที่ดินยังไม่มีที่ดิน
เพียงพอ ยิ่งทำให้จน
 - 4.12 ยังไม่มีอุปกรณ์ประกอบอาชีพ
เพียงพอทำให้จน
 - 4.13 ยังไม่มีเงินทุนประกอบอาชีพยิ่ง
ทำให้จน
- ตลาด
 - 4.14 ถ้าตลาดไม่แน่นอนยิ่งทำให้จน
 - 4.15 ยิ่งขายสินค้าไปในหมู่บ้านยิ่ง
ทำให้จน
5. รายได้จากแหล่งอื่นที่ไม่ใช่จากการ
ประกอบอาชีพ
 - 5.1 ยิ่งมีการขายทรัพย์สินถาวรไปมาก
ทำให้จนมาก
 - 5.2 ยิ่งได้รับการให้มากยิ่งจนมาก
 - 5.3 ยิ่งมีรายได้จากการพนัน แทงหวย
มาก ยิ่งทำให้จน
6. การบริโภค
 - 6.1 ยิ่งมีการบริโภคสิ่งจำเป็นพื้นฐานไม่
เพียงพอยิ่งทำให้จนมาก
 - 6.2 ยิ่งมีการบริโภคสิ่งฟุ่มเฟือยมากทำ
ให้จนมาก
 - 6.3 ยิ่งเล่นการพนันมากยิ่งจนมาก
- 7.หนี้
 - 7.1 ยิ่งกู้เงินธนาคารมากยิ่งจนมาก
 - 7.2 ยิ่งกู้เงินนายทุนมากยิ่งจนมาก
 - 7.3 อัตราดอกเบี้ยยิ่งสูง ยิ่งจน
8. ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 8.1 ได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติ
มากยิ่งจน
 - 8.2 ทรัพยากรธรรมชาติไม่เอื้ออำนวย
ยิ่งจน

สาเหตุการขยายตัวของความยากจนแหล่งชุมชนแออัดในเขตเมือง

ในความเป็นจริงคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดไม่ได้ยากจนทั้งหมดจากตัวเลขของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคนจนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นแบ่งความยากจน ปี พ.ศ. 2541 มีประมาณ 6 แสนคน จากประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดที่การเคหะแห่งชาติได้รวบรวมจากผู้ที่พักอาศัยอยู่ 946,839 คน ต้องทนอาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรมในฐานะผู้บุกรุกหรือเช่าที่ดินของรัฐและเอกชนมีจำนวนน้อยมากที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ชัดติยา กรรณสูต ได้สรุปประเด็นที่เป็นสาเหตุของการขยายตัวของแหล่งเสื่อมโทรมได้ดังนี้

(1) แรงดึงดูดของเมืองและแรงผลักดันจากชนบท ซึ่งผู้วิจัยได้จัดให้มีความสำคัญที่สุดของการขยายตัวของแหล่งเสื่อมโทรม เพราะความเจริญทางด้านวัตถุสิ่งปลูกสร้างเทคโนโลยีการศึกษา การแสวงหารายได้จากอาชีพหลากหลาย จึงเป็นแรงจูงใจให้คนวัยรุ่นและวัยแรงงานสนใจเข้ามาอยู่ในเมือง ชั่วคราว และถาวร อีกส่วนคือความยากจน และอดีตขัดสนของชนบททำให้คนชนบทที่ทนต่อความลำบากในการประกอบอาชีพและอดยากในชนบทไม่ได้ก็อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองในความหวังการมีชีวิตที่ดีขึ้น สุขสบายขึ้น

(2) นโยบายของรัฐที่มุ่งประโยชน์ต่อเขตเมือง และคนเมือง ซึ่งถือว่าเมืองเป็นศูนย์กลางพัฒนาทุกด้าน ทั้งการค้า ธุรกิจสาธารณูปโภค เพราะคนเมืองที่เป็นผู้บริหารรัฐกิจต่างๆ เป็นผู้กำหนดหรือเสนอนโยบายการพัฒนาและมีสวัสดิการสังคมดีกว่าชนบท จึงทำให้ประชากรหลั่งไหลเข้าสู่เมืองในแหล่งชุมชนยากจนเพิ่มขึ้นจนเกิดการขาดแคลนที่ดิน

(3) ขีดจำกัดทางด้านเศรษฐกิจของผู้ยากจน เพราะอสังหาริมทรัพย์ประเภทบ้านและที่ดินในเขตเมืองจะมีราคาสูงกว่าชนบทมากมายหลายเท่า ขึ้นอยู่กับระดับความเจริญทางเศรษฐกิจของเมืองนั้น ผู้ยากจนใน

เขตเมืองจึงเป็นผู้ไม่มีกรรมสิทธิ์ในบ้านหรือที่ดินจึงต้องหาเช่าในราคาถูกหรือบุกรุกที่ดินของรัฐและเอกชนดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในเขตเมือง

(4) ช่องว่างของกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายทำให้เกิดแหล่งคนยากจนเพิ่มขึ้นในเมือง เพราะผู้ยากจนชนบทย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในเมืองมีรายได้ไม่เพียงพอในการจ่ายค่าเช่าหรือซื้อที่อยู่อาศัยในตลาดบ้านที่อยู่อาศัยทั่วไปได้จึงมีบางส่วนที่เข้าบุกรุกเข้าไปปลูกที่อยู่อาศัยอย่างง่ายตามบริเวณที่ว่างเปล่าส่วนมากจะเป็นที่ของรัฐ เช่น ที่ดินของการท่าเรือ ที่ดินใต้ทางด่วนหรือใต้สะพานขนาดใหญ่ หรือที่ดินชายคลองที่เป็นที่สาธารณะ บริเวณที่ดินเหล่านี้เป็นที่ดินของรัฐตามกฎหมายเมื่อมีการบุกรุกจะต้องมีหน่วยงานของรัฐที่เป็นเจ้าของเข้าไปขับไล่แต่หน่วยงานของรัฐไม่ได้ใช้กฎหมายบังคับปล่อยให้ชุมชนเติบโตมากขึ้นในที่สุดรัฐจึงต้องปล่อยให้ชุมชนแออัดเป็นที่อยู่อาศัยของคนจนในเมือง

สาเหตุความยากจนของคนในชุมชนเมือง

ถึงแม้ว่าอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศจะขยายตัวไปอย่างรวดเร็วในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา แต่ความยากจนในเขตเมืองหรือเขตเทศบาลทั่วประเทศกลับเพิ่มมากขึ้นปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นทั้งในต่างจังหวัดรวมทั้งกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล ทั้งนี้เนื่องจากในขณะที่เศรษฐกิจเจริญเติบโตทำให้เกิดการขยายตัวของธุรกิจ และการลงทุน และมีความต้องการแรงงานด้านต่างๆ จึงเกิดการอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมืองมากขึ้นด้วย ผลที่ตามมาคือราคาที่ดินในเมืองเพิ่มสูงขึ้นค่าใช้จ่ายในการครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ส่วนค่าจ้างที่แท้จริงต่ำลง ในขณะที่แรงงานจากชนบทจำนวนมากมีความรู้ความสามารถในการเข้าทำงานต่ำหรือถูกจัดอยู่กลุ่มแรงงานไร้ฝีมือ (Unskill Labour) จึงได้รับค่าจ้างขั้นต่ำตามกฎหมายหรือต่ำกว่า จึงทำคนจนอพยพเหล่านี้ต้องหาที่อยู่อาศัยราคาถูกตามชุมชนแออัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร

และปริณตล และขาดความมุ่งหวังของชีวิต ทำให้คน เลี้ยงดูจากครอบครัวเพิ่มขึ้นจึงเป็นปัจจัยยังเพิ่มความ
ในชุมชนแออัดวัยเด็กและวัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์และมี ยาจนขัดสนในชีวิตมากขึ้น
ครอบครัวและมีบุตรขณะที่มีอายุน้อยทำให้เกิดภาระการ

บรรณานุกรม

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับปัญหาสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

ไกรยุทธ อีรตยาคินันท์, บรรณาธิการ. ความรู้รักเศรษฐศาสตร์ไทยปี 2529. กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์ไทยปี 2529. กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530.

จรัส สุวรรณเวลา. ความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานเพื่อบรรเทาปัญหาสังคมอันเนื่องมาจากวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

ฉลองภพ สู้สังกรกาญจน์. การกระจายรายได้ ภาวะความยากจนและการพัฒนาระยะยาว. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2531.

ชัยยันต์ โพษานนท์. การแก้ปัญหาความยากจนเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2538.

ชาคริต เอื้อยมจันทร์. ผลของโครงการธนาคารโค-กระบือตามแผนพัฒนาชนบทยากจนต่อเกษตรกรที่ได้รับบริการในจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาเทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร. เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2535.

เบิร์ดซอล, แนนซี. การเพิ่มประชากรกับความยากจนในโลกที่กำลังพัฒนา, แปลจาก Population growth and poverty in the developing world, แปลโดย พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, มยุรี นกยูง ทอง และ ดาราวรรณ เจียมเพิ่มพูน. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

แผนฟื้นฟูสังคม-เศรษฐกิจที่ยั่งยืนสำหรับชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2541.

ภาพรวมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542.

มานพ ประทุมทอง. สมองใจแห่งมหานคร. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

เมธี ครองแก้ว. การพัฒนาเศรษฐกิจกับการกระจายรายได้ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2535.

โยธิน แสงดี, กฤตยา อาชวนิจกุล และอภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์. ความยากจนในภาคอีสานทาง
ออกอยู่ที่ไหน : การศึกษาแบบการจัดสนทนากลุ่ม. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล, 2523.

รังสรรค์ ณะพรพันธ์. ระบบเศรษฐกิจไทย : ลักษณะและปัญหา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2526.

รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2541. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
สถิติแห่งชาติ, 2543.

วิทย์ สัตยารักษ์วิทย์. เทคโนโลยีกับความยากจน : บทบาทของสถาบันการศึกษาระดับสูงของไทย.
กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2534.

ศิริวรรณ ศิริบุญ และจันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย. การศึกษาเปรียบเทียบชุมชนแออัดที่พัฒนาแล้ว
และยังไม่ได้พัฒนาใน เขตกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม. การปรับปรุงโครงสร้างและวิธีการจัดการกองทุนพัฒนาชนบท.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2537.

สรุปรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการพัฒนาชุมชนเมือง : เฉพาะกรณีสลัม. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2527.

สุเทพ พันประสิทธิ์. ปัญหาความยากจนของบุคคลและครัวเรือนในชุมชนแออัดในเขต
กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2540.

สุนทร ฉายเหมือนวงศ์. การพัฒนาศักยภาพให้แก่ทรัพยากรมนุษย์ระดับล่างในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อแก้ภาวะความยากจนและการกระจายรายได้. กรุงเทพฯ :
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2534.

สุพัตรา สุภาพ. ปัญหาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2541.

เส้นความยากจนและการใช้ประโยชน์. กรุงเทพฯ : กองประเมินผลการพัฒนา สำนักงาน
คณะกรรมการกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541.

เสนห์ จามริก. เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

เสี่ยงคนด้วยโอกาส : ทางเลือกทางรอดของเด็ก และชุมชน. กรุงเทพฯ : เอลโล่การพิมพ์, 2541.

โสภณ สุภาพงษ์. การขยายตัวทางอุตสาหกรรมและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมไทย.
กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2538.

หมู่บ้านชนบทไทยปี 2539 จากข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค). กรุงเทพฯ :
ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบทกระทรวงมหาดไทย กองวิชาการและแผนงาน กรมการพัฒนาชุมชน,
2539.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ. สัมภาษณ์และแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

อรพินท์ บุนนาค, เกื้อ วงศ์บุญสิน และพรณี ประจวบเหมาะ. ผลกระทบของโครงการสาธารณสุข
มูลฐานต่อชุมชนแออัดในเขตกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : สถาบันประชากรศาสตร์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2530.

อำไพ หรรณารักษ์. ยุทธศาสตร์เพื่อฟื้นฟูการพัฒนาชนบทของประเทศไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจ.
กรุงเทพฯ : ส่วนการพัฒนาชนบทและทรัพยากรธรรมชาติภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงและแพซิฟิก
ธนาคารโลก, 2543.